

Antiikin lääketiede ja sen perintö

Arno Forsius

Andreo Larsen (toim.): *Antiikin lääketieteen perintö*. Yliopistopaino 2004, 362 s.

Andreo Larsenin toimittama *Antiikin lääketieteen perintö* on tervetullut lisä aihepiiriä koskevaan suomenkieliseen kirjallisuuteen. Siinä on varsin mielenkiintoisia kirjoituksia monista sellaisista aiheista, joita on käsitelty aikaisemmin harvoin. Tyylikkään ulkoasunsa puolesta teos täyttää myös sopivaa lahjaa etsivien toivomukset.

Teos perustuu Villa Lanten ystävät ry:n syksyllä 2003 järjestämään luentosarjaan, joka oli tarkoitettu lääketieteen ja kulttuurin historiasta kiinnostuneelle yleisölle. Tältä pohjalta kehitetty kokoomateos asettaa huomattavia vaatimuksia jo luentosarjan suunnittelulle, sillä mukaan pitäisi saada kaikki ne osa-alueet, jotka ovat aihepiirin tasapainoisen esille tuomisen kannalta tarpeellisia. Tässä teoksessa kokonaisuus on riittävän laaja kattamaan kirjan otsikon luomat odotukset. Kirjoittajien suuresta joukosta johtuen kirjoitukset ovat varsin eripituisia ja tyylliltään toisistaan poikkeavia. Luonteeltaan teoksen esitykset ovat ensisijaisesti aikaisempiin tutkimuksiin perustuvia katsauksia.

Kiinnostus antiikin lääketieteeseen jatkuva

Antiikin ajan Kreikan ja Rooman lääketiede on ollut hyvin suosittu aihe lääketieteen historian tutkimuksessa ja kuvauksessa, mutta sitä koskevat kirjoitukset ja kirjat ovat olleet yleensä tutkijoille tarkoitettuja. Yleistajuisia esityksiä on julkaistu mm. Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirjassa *Hippokrates*, jossa niitä on ollut 20-vuotisen ilmestymisen aikana lähes 30. Seura on lisäksi julkaissut yhteistyössä Suomen Ateenan Instituutin kanssa englanninkielisen teoksen *Ancient and Popular Healing*, joka perustui instituutin ja seuran kesän 1986 alussa Ateenassa järjestämään kansainväliseen symposiumiin.

Mihin sitten perustuu jatkuva kiinnostus vuosien 500 eKr.–500 jKr. välillä vallinneeseen antiikin lääketieteeseen? Vaikka lääkintätaitoa oli olemassa jo tuhansia vuosia ennen sitä, niin

länsimaisen tieteellisen sairaanhoidon alku voidaan kyllä kiistatta sijoittaa antiikin Kreikan kulttuuriin, jonka aikana sivistyneistön keskuudessa vallinnut, johdonmukaisuuteen ja filosofointiin taipuvainen ajattelutapa loi perustan tieteiden kehittämiseksi. Kreikassa kehittynyt kulttuuri jatkui voimakkaana laajaksi leviittäytyneessä ja lukuisista muista kulttuureista vaikutteita saaneessa Rooman valtakunnassa. Sen välittämänä antiikin kulttuuri heijastuu yhä yleisesti länsimaiseen sivistykseen ja koulutukseen, minkä mm. Kari Raivio (*Lääketiede, antiikki ja yliopisto*) ja Päivi Setälä (*Antiikin historia sivistyneen lääkärin ravintona*) tuovat hyvin esille kirjoituksissaan

Lääketieteen alkuvaiheet tunnetaan parhaiten Hippokrateen ympärille Kos-saarella kehittyneessä koulukunnassa. Moni siellä esille tulleista lääketieteen periaatteista on jatkunut perintönä nykyaikaan saakka. Arkkiatri Risto Pelkonen, joka on vaikuttanut merkittävästi mm. vapaaehtoisen lääkärinvalan käyttöön ottoon Suomessa, tarkastelee omassa artikkelissaan *Hippokrateen perintö* sen kolmea keskeistä peruspilaria, jotka ovat: sairauksien selittäminen luonnollisista syistä johtuviksi; sairaan ihmisen ja sairauden hyvä tutkimus ja hoito; sekä lääkärin toiminnan eettisten periaatteiden korostaminen. Näistä viimeksi mainitulla on Hippokrateen perinnössä parhaiten tunnettu ja yhä edelleen ajankohtainen osuus.

Edellytykset näille loi lääketieteen erottaminen uskonnosta ja magiasta, sillä se antoi mahdollisuuden järkipäraseen ajatteluun ja hoidon kehittämiseen. Erityisesti eettisissä kysymyksissä antiikin perintö on ollut kestävä ja sen periaatteet ovat olleet jatkuvasti tarkastelun kohteena.

Kaiken takana lima, veri ja sappi?

Antiikin Kreikassa kehitettiin myös ensimmäinen teoria sairauksien syistä, ns. humoraalioppi, jonka syntyvaiheita ja perintöä Antto Leikola esittelee kirjoituksessaan *Lima, veri ja sappi – Mitä roomalainen lääkäri tiesi anatomiasta ja fysiologiasta*. Kreikkalaisten mukaan sairaudet, tapaturmia ja kulkutauteja lukuun ottamatta, joh-

tuivat elimistön neljän perusnesteen eli veren, keltaisen sapan, mustan sapan ja liman virheellisestä suhteesta. Jokaisella perusnestellä oli kaksi perusominaisuutta, jotka olivat vastavassa järjestyksessä lämmin ja kostea, lämmin ja kuiva, kylmä ja kuiva sekä kylmä ja kostea. Sairauksia pyrittiin sen mukaisesti korjaamaan parantamalla nesteiden tasapainotilaa, yleensä poistamalla elimistöstä niitä nesteitä, joissa haitallisia nesteitä enimmäkseen oli, tai vaikuttamalla nesteisiin lämpimyyden, kylmyyden, kuivuuden tai kosteuden avulla.

Humoraaliopin perusteet olivat täysin teoreettiset ja nojautuivat magiaan, vanhoihin uskomuksiin ja mielikuvitukseen. Humoraaliopista muodostui antiikin lääketieteen heikko kohta, joka heijastui kauas tulevaisuuteen. Siitä tuli maallinen uskonto, jota ei rohjettu uhmata. Koska nesteiden avulla selitettiin kaikkien tautien kehitys ja määriteltiin niiden hoito, ei ollut tarvetta tutkia sairauksien syntytapoja eikä kehittää uusia hoitomenetelmiä.

Antiikin uusi lääketiede vain harvojen herkkua

Antiikin Kreikassa oli pyrkimyksenä kokonaisvaltainen hoito. Se käsitti lääkehoidon, kuppauksen ja suoneniskun lisäksi myös dieetin. Viime mainittu tarkoitti terveellistä päiväjärjestystä tai elämäntapaa, jossa oli otettava huomioon ravinto, puhtaus, liikunta, kylvyt, ilmasto ja mielialan hallinta. Terveelliset elämäntavat eivät toteutuneet antiikin aikanaan toivotulla tavalla, sillä esimerkiksi alkoholin käyttö oli ongelmana jo silloin, kuten Salme Ahlströmin kirjoituksesta (*Bakkuksen riivaamat – päähteet antiikissa*) hyvin käy ilmi.

Erik Klingen laaja esitys *Lääkkeet ja myrkyt antiikissa. Mitkä ovat säilyneet?* antaa perusteellisen kuvan antiikin ajan lääkehoidosta ja sen perinnöstä meidän päiviimme saakka. Lääkkeillä olikin hyvin tärkeä osuus sairauksien hoidossa. Varsinkin Galenoksen humoraaliopista kehittämä ns. temperamenttioppi määritteli jokaiselle lääkkeelle myös lämpimyyden, kylmyyden, kuivuuden ja kosteuden eri asteet. Se johti useista yrteistä valmistettuihin lääkkeisiin ja lääkkeiden monikäytön voimakkaaseen lisäämiseen. Runsaiden lääkkeiden yhdistäminen suoneniskuihin ja ns. puhdistushoitoihin eli oksenus- ja ulostuslääkkeisiin johti myöhemmin keskiajalla ja uuden ajan alussa suorastaan mielettömyyksiin. Suurin osa antiikin ajan lääkkeistä

on osoittautunut hyödyttömiksi tai jopa haitalliseksi, mutta osa on yhä käytössä puhdistettuna tai kemiallisesti muunneltuina valmisteina.

On hyvä kuitenkin muistaa, että antiikin uusi lääketiede oli vain pienen kansanosan saatavilla. Uuden lääketieteen rinnalla kulkivat satojen vuosien ajan vanhat parannusmenetelmät, kuten magia ja Asklepioksen kultti. Näihin viitataan mm. Ria Bergin (*Lääketiedettä, magiaa ja kosmetiikkaa Pompejissa*) Christian Krötzlin (*Pyhimysten vai lääkärin avulla? Keskiajan 'ihmeparantumiset'*) kirjoituksissa. Viime mainituksa kerrotaan antiikin ihmeparannuksiin verrattavasta keskiajan pyhimysparannuksesta eräiden pohjoismaisten luostarien yhteydessä.

Lääkärin koulutus tapahtui sekä Kreikassa että Roomassa aluksi oppipoikaperiaatteella. Arvostettujen opettajien ympärille muodostui vähitellen koulumaisia opiskeluryhmiä ja myös erilaisia käsityksiä omaavia koulukuntia. Lääketieteen kielenä oli kreikka vielä Rooman vallan aikana yleisesti. Antiikin lääketieteeseen kuuluvat kirjoitukset olivat pääosin kreikankielisiä ja tavallisesti monografioita, tietyn suppeahkon aiheen esityksiä. Roomalaisella kaudella laadittiin latinaksi myös laajempia kokoomateksia. Latinan kielestä tuli kansainvälinen lääketieteen kieli vasta katolisen kirkon ja yliopistojen ansiosta.

Lääketieteen tärkeänä perustana olevien tieteen kuten anatomian ja fysiologian kehitys oli antiikin aikana verukkaista. Ihmisiin sovellettiin myös eläimistä saatujen tietojen ja havaintojen perusteella tehtyjä johtopäätöksiä. Kuten Anto Leikola kirjoituksensa lopussa toteaa, vasta William Harvey asetti 1600-luvulla todella kyseenalaiseksi Galenoksen edustamat fysiologiset käsitykset.

Matti Haltian kirjoitus (*Antiikin aivot, Kreikkalais-roomalaisen antiikin käsityksiä hermoston rakenteesta, toiminnasta ja sairauksista ja niiden heijastuma renessanssin Pohjolassa*) antaa hyvän kuvan käsitellystä aiheesta ja sitä koskevan tiedon kulkeutumisesta Pohjolaan 1600-luvulla. Jaakko Ignatiuksen kirjoitus *Antiikin ajan perinnöllisyyslääketiedettä* kertoo ajasta, jolloin käsitys perinnöllisyydestä oli kovin erilainen kuin nykyaikana. Koska perinnöllisyyden olemusta ei tunnettu eikä ymmärretty, selitettiin myös ulkoisista olosuhteista, tartunnasta ja ravinnosta aiheutuvat sairaudet helposti perinnöllisiksi. Antiikin perintöä oli 1900-luvulle saakka esimerkiksi yleinen käsitys tuberkuloosin sukurasituksesta.

Tartuntataudit, joihin ei voitu vaikuttaa, olivat toistuvasti yhteiskuntien vitsauksena, kuten Heikki Peltolan kirjoituksesta *Tartuntataudit historian muokkaajina* hyvin voidaan todeta. Artikkelissaan Peltola esittää lukuisia esimerkkejä siitä, miten tartuntataudit saattoivat raunioittaa kansoja tuhoamalla väestöjä tai niiden johtajia. Peltolan esimerkit ulottuvat Raamatun ajan juutalaisten sekä Kreikan ja Rooman ajan ruotoista keskiajan mustan surman kautta aina nykyajan AIDS-katastrofiin saakka.

Aarne E. Rintalan *Nykykirurgian juuret antiikissa* -artikkeli antaa puolestaan monipuolisen kuvan kirurgiasta ja sen toimintaedellytyksistä antiikin aikaan. Vaikka kirurgit nauttivat yhteiskunnassa paljon vähäisempää arvostusta kuin lääkärit, niin hallitsijoiden henkikirurgista useat saavuttivat merkittävän yhteiskunnallisen aseman. Rintala kuvaa, miten jo antiikin ajan kirurgit hoitivat vammoja ja haavoja sekä leikkasivat rakkokivistä, tyristä, paiseista ja peräpukamista kärsiviä. Lääkärit sen sijaan eivät tehneet leikkauksia, mutta hoitivat kyllä nykyisin kirurgiaan kuuluvia verettömiä murtumia ja sijoiltaan menoja.

Naistentautien ja synnytysten kirurgiaa ja muita hoitoja kuvataan monipuolisesti Arto Virtasen kirjoituksessa *Ehkäisyistä keisarinleikkauksiin: Antiikin gynekologiaa*. Tekstin luettavuus olisi parantunut huomattavasti huolellisemman kielentarkastuksen ja editoinnin avulla. Kirjoittajan kuvaama tauti "myle", jolle hän ei ole löytänyt nykyisin käytettävää nimeä, on rypäleraus, istukkakudoksen rypälemäinen kasvain.

Eikä antiikkia ilman Aristotelesta: Lauri Saxénin hyvä ja ytimekäs katsaus *Aristoteles ja antiikin kehitysbiologia* tuo esille Aristoteleen tärkeän osuuden tieteellisen biologian ja kehitysbiologian perustajana, mikä on yleensä jäänyt hänen filosofisen perintönsä varjoon.

Raivion ja Leikolan kirjoituksissa puolestaan viitataan siihen, että erityisesti Aristoteleen ja Galenoksen ajatusrakennelmat olivat jopa vuosisatojen ajan esteenä lääketieteen kehitykselle. Aristotelesta ja Galenosta ei voida kuitenkaan syyllistää tästä. Pikemminkin on aiheellista moittia heidän seuraajiaan, jotka eivät pystyneet havaitsemaan oppi-isiensä virheitä. Merkittävänä syynä vanhojen oppien säilymiseen läntisessä kulttuurissa oli katolisen kirkon tieteenvastainen asenne puhdasoppisuuden aikana.

Antiikin Kreikassa lääkärit olivat enimmäkseen yksityisiä ammatinharjoittajia, joista osa oli hallitsijoiden ja kaupunkivaltioiden palveluksessa. Vasta Rooman valtakunnassa osa lääkäreistä muodosti ammattikuntia ja osalla heistä oli myös virkamiehen asema. Heikki Solinin *Antiikin lääkäri* -kirjoituksen perusteella hahmottuu monipuolinen kuva antiikin lääkäreiden yksityisestä ja yhteisöllisestä elämäntilasta sekä heidän asemastaan ammatinharjoittajina ja ammattikunnan jäseninä.

Teoksen toimittaja Andreo Larsen toteaa loppukatsauksessaan *Lääkäri ja historia* lääkärin ammatin perustavien ongelmien pysyneen samankaltaisina maailman muuttumisesta huolimatta. "Vaikka ihmiskunta ei lääkäriä tarvitsekaan, ihminen tarvitsee ja on aina tarvinnut. Lääketieteen suurimmat voitot on saatu ja saadaan yksilötasolla, potilaskohtaisesti." Ei liene kuitenkaan syytä väheksyä niitä suuria voittoja, joita on saavutettu ennaltaehkäisevän terveydenhuollon toimenpiteillä kuten esim. rokoituksilla, ravinnon laadulla, käyttövesien puhdistuksella, asuntojen parantamisella, valistustyöllä ja lainsäädännöllä.

Tarkistamisen tarvetta

Eräs ongelma on varsinkin lääkärikunnan totumus kirjoittaa asioista tieteellistä tai vain suppeassa ammattipiirissä tunnettua ammattisanastoa käyttäen. Tämä ongelma ei koske pelkästään vierasperäisiä nimikkeitä, sillä esimerkiksi syntyvän lapsen "raivotila" voi olla monelle lukijalle tuntematon käsite. Tässä kirjassa on pääosin onnistuttu mainiosti välttämään pahimmat karikat.

Muutaman huomautuksen voi kyllä esittää. Esimerkiksi kirjoittajien nimien maininta sisällysluettelossa ja aukeaman ylätunnisteessa helppottaisi tällaisessa kirjoituskokoelmassa kirjoituksen löytämistä kirjoittajan nimen perusteella. Monien kuvien kohdalta puuttuvat lisäksi selitykset ja/tai lähdetiedot.

Toisaalta: painovirheiden ja automaattisesta tavutuksesta johtuvien virheiden määrä on kiihtävän vähäinen.

Tekstin tarkistamiseen olisi ollut kuitenkin aiheellista paneutua mm. nimien osalta tarkemmin. Nimien erilainen kieliasu kreikassa, latinassa, saksassa, englannissa ja muissa kielissä

on aiheuttanut kirjavuutta joidenkin nimien oikeinkirjoituksessa: esimerkiksi Alkmaion (Alkmeon), Claudios (Klaudios), Clemens (Clement, Clementius), Møller (Möller), Møller-Christensen (Moeller-Christensen), Paulos Aeginalainen (Paulus Aeginealainen), Soranos (Soranus, Suranos) ja Zoser (Zoster). Henkilöhakemistoon on puolestaan lipsahtanut jokin taivutusmuoto (Dioon, p.o. Dios) ja taivutuspäätteeksi luultu nimen osa on jäänyt pois (Falt, p.o. Fal-tin). Diogenes Apollonialainen on hakemistossa nimillä Apollonian Diogenes ja Diogenes, ja T. Pursiainen on tulkittu Terho Pursiaiseksi, kun

kyseessä on Terhi Pursiainen. Kävin läpi teoksen 50 ensimmäistä sivua ja totesin, että niillä mainituista henkilöistä puuttui hakemistosta joitakin, jopa useammin kuin kerran mainittuja.

Näistä pienistä huomautuksista huolimatta on aihetta todeta, että teoksen toimittaja on onnistunut hyvin vaativan teoksen toteuttamisessa.

Kirjoittaja on lääketieteen ja kirurgian tohtori, professori.